

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ УМОВ ДОГОВОРУ ПОЗИЧКИ LEGAL CONSEQUENCES OF A BREACH OF A LOAN CONTRACT

Бойко Н.М.,

викладач кафедри теорії та історії держави і права
Юридичного інституту Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

У статті обґрунтовуються підстави та порядок притягнення до юридичної відповідальності сторін договору позички. Досліджуються та аналізуються правові наслідки, що настають у випадку порушення чи недотримання умов такого договору однією зі сторін.

Ключові слова: договір позички, юридична відповідальність, відшкодування шкоди, позовна давність.

В статье обосновываются основания и порядок привлечения к юридической ответственности сторон договора ссуды. Исследуются и анализируются правовые последствия, наступающие в случае нарушения или несоблюдения условий такого договора одной из сторон.

Ключевые слова: договор займа, юридическая ответственность, возмещение вреда, исковая давность.

The article justified grounds and procedure for bringing to legal liability the sides of loan contracts. Investigates and analyzes the legal consequences that occur in case of violation or failure to comply with the contract by either party.

Key words: loan agreement, legal liability, damages, limitation of action.

Постановка проблеми. З поступальним розвитком та урізноманітненням цивільно-правових відносин усе більшого поширення набувають договірні зобов'язання про передачу речей (майна) у користування. Система договорів про передачу речей (майна) у користування в Цивільному кодексі України є досить розгалуженою, що обумовлено природою відповідних правовідносин. Серед них значну увагу варто приділити саме договору позички. Відносини, що виникають з договору позички, мають особливу юридичну природу, яка пов'язана з характером самого предмета договору, метою та порядком його укладення, зміни, розірвання та припинення сторонами, а також з юридичною відповідальністю, яка наступає у випадку порушення чи недотримання його умов. Якщо в контексті питання історії становлення та розвитку договору позички юридична природа такого договору досліджувалися правовою наукою, то юридична відповідальність залишилася поза увагою дослідників і потребує глибокого вивчення.

Стан наукової розробки проблеми. Загальнотеоретичні питання договору позички розкриті в працях таких вітчизняних та зарубіжних цивілістів, як: Д.І. Азаревич, С.Е. Андреев, М.І. Брагинський, В.В. Вітрянський, В.О. Гончаренко, О.В. Дзера, О.С. Йоффе, Н.С. Кузнецова, В.В. Луць, И.А. Сивачев, А.И. Федотов, С.О. Харитонов та багато інших.

Мета і завдання статті. Метою та завданнями даної статті є дослідження підстав та порядку притягнення до юридичної відповідальності сторін договору позички, а також обґрунтування правових наслідків, що настають у випадку порушення чи недотримання умов такого договору однією зі сторін, та аналіз норм цивільного законодавства з таких питань.

Основний матеріал. Зобов'язання, які виникають у сторін після укладення договору, мають виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що зазвичай ставляться. Таке положення щодо виконання зобов'язання впливає ще й зі змісту статті 526 Цивільного кодексу України.

Особа, яка порушила умови договору, несе відповідальність за наявності її вини, якщо інше не встановлено договором або законом (ч.1 ст.614 ЦК). Вина може проявлятися у двох формах: умислу або необережності. Відсутність своєї вини доводить одна зі сторін договору, яка обвинувачується в порушенні або недотриманні його умов. Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання договору.

Відповідно до Цивільного кодексу України відповідати за порушення договору позички може як користувач, так і позичкодавець. Порушенням договору позички є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом самого договору, тобто неналежне виконання (ст.610 ЦК України).

Главою 60 ЦК України передбачається випадок, коли користувач має право вимагати розірвання договору та відшкодування завданих збитків. Це випадок, коли позичкодавець не виконує обов'язок передати річ у користування (ст.830 ЦК України). Виконання цього обов'язку означає, що позичкодавець повинен негайно або в зазначений у договорі строк передати річ у користування користувачу, а також у разі необхідності оформити всі необхідні документи, що засвідчують передачу речі у користування, наприклад: оформити документи на керування транспортним засобом, підписати акт приймання – передачі тощо. Вимога користувача про розірвання договору позички та відшкодування завданих збитків пред'являється позичкодавцеві, а в разі виникнення спору – шляхом звернення до суду [1, с. 636].

Думається, що безоплатність договору позички унеможливає відшкодування збитків за цим договором у повному обсязі. Тому на підставі ст.830 ЦК України можуть відшкодуватися лише реальні збитки, які понесені користувачем внаслідок витрат, втрати або пошкодження його майна, завданих невиконанням договору.

Підставою розірвання договору позички на вимогу користувача з правом на відшкодування завданих йому реальних збитків може бути також передача позичкодавцем у користування речі, яку він не відповідає умовам договору та її призначенню (п.1 ч.1 ст.784 ЦК України). У даному випадку користувач має довести, що про зазначені недоліки речі він не знав і не міг знати в момент передачі речі у користування, оскільки відповідно до ч.3 ст.767 ЦК України користувач зобов'язаний у присутності позичкодавця перевірити справність речі. Якщо користувач у момент передачі речі в його користування не переконається у її справності, річ вважається такою, що передана йому в належному стані. Тому позичкодавець не відповідає за недоліки речі, які були обумовлені ним при укладанні договору та про які користувач знав наперед або які мали бути виявлені при перевірці справності речі при укладанні договору чи при передачі речі.

Умова договору позички про звільнення позичкодавця від відповідальності за шкоду, завдану внаслідок особливих властивостей чи недоліків речі, про наявність яких користувач не був попереджений позичкодавцем і про які він не знав і не міг знати, є нікчемною.

Як уявляється, відповідальність позичкодавця за шкоду, завдану користувачеві у зв'язку з користуванням ним річчю, повинна мати місце лише у випадку умисного або з грубої необережності ухилення позичкодавця від попередження про особливі властивості або недоліки речі. Проста необережність, зважаючи на безоплатність договору позички, не може бути підставою відповідальності позичкодавця у даному випадку.

Положення про відповідальність позичкодавця перед користувачем за приховані недоліки речі було найбільш вдало сформульоване у римському приватному праві. За римським правом, у разі передачі у позичку речі, яка не відповідала умовам договору, на комоданта покладался додатковий обов'язок або привести річ у нормальний стан (наприклад, аби раб працював, а не хворів і т.п.), або відшкодувати комодатарію збитки, завдані передачею в позичку несправної речі (*vitiosa*), якщо тільки комодант знав про такі недоліки речі та приховав їх [2, с. 386].

Право на розірвання договору позички та відшкодування завданих йому збитків надається користувачеві у випадку невиконання позичкодавцем обов'язку передати річ у комплекті і в стані, що відповідають умовам договору позички та її призначенню.

Користувач управі розірвати договір позички і вимагати відшкодування збитків, які були йому завдані, якщо у речі, яка була передана користувачеві з гарантією якості, виявляється недоліки, що перешкоджають її використанню (п.4 ч.2 ст.768 ЦК України). Тут можна говорити про збитки, завдані користувачеві достроковим припиненням відносин позички, пов'язані з пошуком іншої речі, неможливістю використовувати річ протягом певного часу тощо.

Взяття на себе додаткового обов'язку гарантувати якість речі, що передається в позичку, є правом позичкодавця. Таке положення має бути обговорено сторонами під час укладення договору позички і закріплено в самому договорі.

Наявність гарантії позичкодавця надає користувачеві додаткові можливості в разі виявлення протягом строку дії гарантії недоліків, що перешкоджають використанню речі відповідно до договору (йдеться про істотні недоліки, за наявності яких річ або взагалі не може бути використана за призначенням, або використання її за призначенням значно обмежено) [3, с. 682].

Відповідно, користувач має право на свій вибір вимагати (ч.2 ст.768 ЦК України):

- 1 – Заміни речі, якщо це можливо.
- 2 – Безоплатного усунення недоліків речі або відшкодування витрат на їх усунення.
- 3 – Розірвання договору і відшкодування збитків, які були йому завдані.

Вибір однієї з наданих можливостей користувач здійснює вільно й незалежно від згоди позичкодавця. У кожному окремому випадку користувач приймає рішення про пред'явлення тієї вимоги, яка найкраще задовольнить його інтереси.

Стаття 776 Цивільного кодексу України зобов'язує позичкодавця проводити капітальний ремонт речі, переданої у позичку за його ж рахунок, якщо інше не встановлено договором або законом.

Капітальний ремонт проводиться у строк, встановлений договором. Якщо строк не встановлений договором або ремонт викликаний невідкладною потребою, капітальний ремонт має бути проведений у розумний строк.

Цивільний кодекс України з метою захисту інтересів користувача надає йому низку повноважень на випадок не проведення позичкодавцем капітального ремонту речі, переданої в позичку.

Так, користувач вправі самостійно відремонтувати річ і вимагати від позичкодавця відшкодування вартості ремонту. Альтернативним правом користувача в разі нездійснення капітального ремонту позичкодавцем є право вимагати розірвання договору позички та відшкодування завданих збитків.

Користувачеві також має надаватися право на одностороннє розірвання договору позички та відшкодування збитків у разі не попередження його позичкодавцем при укладанні договору позички про права третіх осіб на річ. Розмір збитків при цьому не залежить від виду й обсягу права третьої особи на річ [4, с. 542].

Після закінчення строку дії договору позички (а якщо він укладений на невизначений строк, то на вимогу однієї із сторін) договір припиняється і користувач зобов'язаний повернути річ позичкодавцеві у стані, в якому вона була одержана, з урахуванням нормального зносу або у стані, який було обумовлено в договорі (ч.1 ст.785 ЦК України). Разом із самою річчю, переданою у користування, повертаються також її принадлежності, документи, складові частини та ін. Повернення речі позичкодавцеві, так як і передавання її користувачеві, ніякими заходами цивільно-правового характеру, як правило, не забезпечується. Найбільш надійною гарантією в даному випадку є сумлінне виконання зобов'язання користувачем, для якого позичкодавець зробив добру справу, надавши річ у безоплатне користування, та добросовісний обов'язок позичкодавця, який має передати у належному стані річ у користування. Якщо ж позичкодавець чорі користувач виявилися несумлінними, то кожна зі сторін має право вимагати відшкодування збитків, що включають не тільки реальні збитки (вартість речі, яка передана у позичку), але й втрачену вигоду (наприклад, доходи, які позичкодавець міг би отримати від здачі речі в оренду або від продажу речі). Таке правило може бути реалізоване й сторонами договору позички шляхом подання відповідного позову до суду [5, с. 960].

За загальним правилом ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження речі покладається на позичкодавця (ст.323 ЦК України), однак вина користувача презюмується.

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження речі несе користувач у разі затримання ним повернення речі позичкодавцеві (ст.772 ЦК України). Однак у ЦК України без належної уваги залишилося положення римського права, відповідно до якого на користувача покладался ризик випадкового знищення чи пошкодження речі, якщо він при загальній небезпеці для речі, отриманої у позичку, та для власної речі врятував свою річ, а отриману в позичку річ було знищено (D. 13.6.5.4) [2, с. 386]. Необхідність впровадження даного положення в українське цивільне законодавство пояснюється довірчим та безоплатним характером користування річчю за договором позички, коли її «необхідно цінувати більше, ніж свою, і відповідно до неї ставитися».

Крім того, як уявляється, покладення на користувача ризику знищення або випадкового пошкодження речі необхідно застосовувати не лише у випадку притримання речі, використання її користувачем всупереч умовам договору чи призначенню, але і в разі самочинної передачі речі у користування іншій особі. Тому погоджуємося з думкою науковців, зокрема В.Я. Гончаренко, про те, що ст.833 ЦК України необхідно доповнити частиною 3 такого змісту: «Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження речі несе користувач у разі затримання ним повернення речі позичкодавцеві, використання її не відповідно до умов договору чи її призначення, самочинної передачі у користування іншій особі. Користувач також несе ризик випадкового знищення чи

пошкодження речі, якщо він при загальній небезпеці для речі, отриманої в позичку, та для власної речі, врятував свою річ, а отриману в позичку річ було знищено чи пошкоджено» [6, с. 6].

Позичкодавець має право вимагати розірвання договору та відшкодування збитків, якщо користувач користується річчю, переданою йому в позичку, не за її призначенням або з порушенням умов договору позички, або ж якщо користувач змінив стан речі, переданої йому в позичку, без згоди на те позичкодавця.

Стаття 779 Цивільного кодексу України встановлює відповідальність користувача за погіршення речі, переданої в позичку. Так, користувач, який за своєї вини допустив погіршення переданої йому речі, він зобов'язаний усунути такі погіршення, тобто привести річ у відповідність до стану, в якому її передавали в позичку, з урахуванням нормального зношення.

У разі неможливості відновлення речі, тобто повернення її до належного стану, користувач зобов'язаний на вимогу позичкодавця відшкодувати завдані збитки. У даному випадку йдеться про збитки в повному обсязі: як реальну шкоду, так і не отриманий прибуток. Користувач несе відповідальність за погіршення стану речі за наявності вини (про яку ми вже зазначали). Отже, користувач не може відповідати за погіршення речі в силу її природних властивостей (якщо це сталося внаслідок нормального зношення, якщо це сталося в результаті упущень позичкодавця, наприклад, неповідомлення останнім користувача про певні властивості речі або особливості її експлуатації), а також в інших випадках, якщо вина користувача відсутня (наприклад, наявність обставин непереборної сили) [7, с. 880]. У разі, якщо погіршення стану речі відбулося за вини як позичкодавця, так і користувача, останній не звільняється від відповідальності, проте її розмір має бути зменшений (відповідно до ст.616 ЦК України).

Шкода, завдана третім особам у зв'язку з користуванням річчю, переданою в позичку, відшкодується користувачем на загальних підставах (ч.1 ст.780 ЦК України). Це означає, що залежно від того, які відносини існували між користувачем і третіми особами (договірні або позадоговірні), потрібно застосовувати ті чи інші положення ЦК. Якщо користувач перебував із третьою особою в договірних відносинах і шкоду завдано невиконанням або неналежним виконанням договору позички, слід застосовувати положення глави 51 ЦК України, а також положення договору. Якщо ж шкода завдана користувачем третій особі у зв'язку з користуванням річчю, переданою в позичку, носить позадоговірний характер, необхідно застосовувати положення глави 82 ЦК України.

Закон не дає відповіді на питання, чи покладається на користувача відповідальність за погіршення речі, викликане діями третіх осіб, які отримали доступ до її використання з дозволу користувача (членів сім'ї користувача, його гостями, родичами тощо). Практика в цьому випадку йде по шляху покладення на користувача відповідальності, оскільки тут його вина виражається в допуску до речі осіб, які навмисно або з необережності погіршили її стан.

Цивільний кодекс України встановлює до відносин, що випливають з договору позички, скорочений строк позовної давності. Строк в один рік встановлюється для таких вимог, що випливають з відносин договору позички: а) вимог позичкодавця про відшкодування збитків у зв'язку з пошкодженням речі, яку було передано в користування користувачеві; б) вимог користувача про відшкодування витрат на поліпшення речі. До всіх інших вимог, які сторони відносин позички можуть пред'являти одна одній, застосовуються загальні положення про позовну давність, визначені главою 19 ЦК України. Ч.2 ст.786 ЦК встановила момент початку перебігу строку позовної давності за вимогами позичкодавця та користувача. Так, перебіг позовної давності щодо вимог позичкодавця починається з моменту повернення речі користувачем. У свою чергу, перебіг позовної давності щодо вимог користувача починається з моменту припинення договору позички. Зазначене правило застосовують як до вимог сторін договору позички, які передбачені ч.1 ст.786 ЦК, так і до будь-яких інших вимог позичкодавця та користувача.

Як вже зазначалося, особа (сторона), яка порушила зобов'язання, що виникають з договору позички, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили.

Випадок (казус) має місце тоді, коли психічний стан особи, яка порушила зобов'язання, характеризується відсутністю її вини. За відсутності вини немає відповідальності, якщо тільки договором або законом не передбачено відповідальності без вини (наприклад, абз.2 ч.1 ст.617 ЦК). Непереборна сила – це надзвичайна або невідворотна за даних умов подія (п.1 ч.1 ст.263 ЦК України).

Висновки. Отже, у підсумку зазначимо, що відповідно до загальних умов виконання зобов'язання, встановлених ст.526 Цивільного кодексу України, зобов'язання, яке виникає з договору позички, має виконуватись належним чином згідно з умовами цього договору та вимогами Цивільного кодексу. Недотримання таких умов та вимог призводить до порушення договору позички. Порушенням умов вказаного договору є його невиконання і неналежне виконання. Невиконання та неналежне виконання договору позички тягне невігідні правові наслідки для сторони, яка його допустила: чи то позичкодавця, чи користувача. Такими правовими наслідками можуть бути (ст.611 ЦК): припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; зміна умов зобов'язання; відшкодування збитків та моральної шкоди. Перелік зазначених правових наслідків, що настають у разі порушення чи недотримання умов договору позички, не є вичерпним, спеціальними цивільно-правовими нормами (глава 60 ЦК України), а також самим договором може передбачатися й можливість настання інших правових наслідків. Закріплення та використання інших санкцій у договорі позички тільки підвищує можливість належного виконання його умов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боднар Т.В., Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві. Монографія. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 272с.
2. Новицький І.Б. Основи римського громадянського права. – М.: Статут, 1972. – 386с.
3. Сарбаш С.В., Исполнение договорного обязательства. – М.: Статут, 2005. – 636с.
4. Калпина А.Г. Гражданское право. Часть вторая: Учебник. – М.: Юристъ, 2000. – 542 с.
5. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Общие положения. – М.: Статут, 1997. – 682 с.
6. Гончаренко В.Я., Договір позички за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному законодавстві України: Автореф. дис. к.юрид.наук: 12.00.03. – Одеса, 2005. – 6с.
7. Йоффе О.С. Обязательственное право. М., 1975. – 880с.
8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.: Офіційний текст. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 464с